

Utópiakergetés

A kapitalizmus játékszabályai szerint vívott versenyben a munkástulajdon és a szövetkezetek nem győzhetnek

Ebben az évben ünnepeljük Thomas More Utópiájának ötszázadik évfordulóját – azét a könyvét, amely meghonosította az „utópia” terminust a radikális gondolkozók körében a kapitalizmus kezdetén. A történet egyik fiktív szereplője egy alkalommal tárgyilagosan kijelenti: „aligha lehet valaha is igazságos és boldog élete a köznek ott, ahol a vagyon magánkezekben van, ahol mindenki mindent pénzzel mér.”^{1*}

Fél évezreddel később ez a gondolat – vagyis hogy a termelőeszközök magántulajdona a legfontosabb gátja egy jobb világnak – széles körben elfogadott nézet a baloldalon, és sokan szorgalmazzák a közvetlen munkás- és közösségi ellenőrzésen alapuló gazdaság létrehozását.

Michael Albert és Robin Hahnel élen járt e követelések megfogalmazásában – ők ketten a korai 1990-es évektől kezdve igyekeztek bebizonyítani a részvételi gazdaság gyakorlati megvalósíthatóságát. (Albert – Hahnel 1991) A 2008-as pénzügyi válságot követően Hahnel újfent hangsúlyozta annak a fontosságát, hogy higgyünk egy plauzibilis alternatívában: enélkül, mondja Hahnel, „nem várhatjuk el az emberektől a változás kikényszerítéséhez szükséges kockázatvállalást”, és „nem tudunk kidolgozni egy olyan stratégiát, amelynek segítségével eljuthatunk a jelenleg fennálló helyzetből a kívánatos állapothoz.”

A részvételi gazdaság újabb szószólói az önbizalom problémájától a stratégia problémája felé tolták el a hangsúlyt. Három prominens baloldali értelmiségi áll az ezirányú erőfeszítések középpontjában: Richard Wolff (lásd Goodman 2015), Gar Alperovitz (Alperovitz 2016) és Erik Olin Wright (Wright 2015a).

Egymástól többé-kevésbé függetlenül, nagyjából egybecsengő érveléssel állnak elő, amely széles körben talált kedvező fogadtatásra

* Kardos Tibor fordítása. Morus 1989, 50.

azon aktivisták körében, akik kiábrándultak a szakszervezetekből, a választásokból, és saját, társadalmi mozgalmakban szerzett tapasztalataikból, viszont akik inspirálónak találják a népi ellenőrzés latin-amerikai kísérleteit. A részvételi gazdaságot, növekvő érdeklődéstől övezve, kikiáltották „a baloldal új nagy ötletének”.

A népi kontroll hívei a munkahelyeknek a munkáscsoportok általi közvetlen, fokozatos átvételét szorgalmazzák a kapitalizmuson belül, párhuzamosan a szövetkezetek hasonlóképpen közvetlen expanziójával, valamint a decentralizált részvételnek – társadalmi élet minden aspektusára való kiterjesztésével. Idővel a mennyiségi változások minőségi változásba csapnak át, és a kapitalizmus utat enged a szubsztantív gazdasági és társadalmi demokrácián alapuló társadalmi rend előtt.

A politikai gazdaságtan képviselője, Richard Wolff számára a kapitalizmus jellegadó problémája a kizsákmányolás. A tőkés – a termelési eszközök feletti kontrolljuknak köszönhetően – megvásárolják a munkaerőt, megszervezik, és ellenőrzésük alatt tartják a munkások által létrehozott többletet, egyrészt fogyasztási céllal, főleg pedig termelő beruházás céljából, amely mozgásban tartja a felhalmozási ciklust.

De Wolff nem a piacok szabályozásától vagy az államközpontú megoldásoktól – legyenek azok szociáldemokraták vagy kommunisták – várja a kizsákmányolás felszámolását. Tekintettel a kapitalizmus beágyazott erőviszonyaira, Wolff úgy véli, hogy a regulátorokat mindenképpen a markában tartja a nagytőke, és a költségvetési expanzió hizlalja, nem pedig átalakítja a rendszert. A központi tervezés pedig csupán állami bürokratákkal helyettesíti a kapitalistákat.

Az amerikai baloldal nagy részéhez hasonlóan Wolff is rokonszenvez a szakszervezetekkel. Ám azok, szerinte, nem alkalmasak arra többé, hogy a társadalmi változás élére álljanak. Ehelyett bemutat egy szindikalista irányultságú alternatívát, az *Önigazgató Munkásvállalkozások hálózatát* (*Worker Self-Directed Enterprises*, a továbbiakban: WSDE-k), amely „a termelővállalatok belső szervezetére” összpontosít, és „úgy pozicionálja a munkásokat az egyes vállalatokon belül, hogy azok legyenek a vállalat által megtermelt többlet elsajátítói.”

A történész Gar Alperovitz, hasonlóan optimistán, úgy véli, hogy immár a munkások rendelkezésére áll az anyagi alap, amelyre támaszkodva bekapcsolódhatnak a tulajdonviszonyok forradalmába. Alperovitz elhatárolja magát attól a széles körben elterjedt nézettől, miszerint a legutóbbi három évtized az egyre inkább leszállított elvárások korszaka lett volna. „Akkor most mit kell tennünk?” című könyvében (Alperovitz 2013) megfogalmazott előrejelzése szerint, egyre többen fordulnak majd szembe a tőkés társadalmi viszonyokkal, ahogy „a gazdasági romlás folytatódik, kevés más választást hagyva azon kívül, hogy új ösvényt taposva a dolgokat a saját kezükbe vegyék.”

Egy lépéssel tovább menve, kijelenti, hogy a „következő amerikai forradalom” *már most* folyamatban van. „A szocializmus”, mondja Alperovitz, éppolyan közkeletű az Egyesült Államokban, mint a fű a réten (zárójelben hozzát teszi, hogy „talán nem egészen olyan közkeletű...”, de tényleg nagyon közkeletű”).

A „Mindennapi szocializmus, megállás nélkül, amerikai módra” című fejezetben, Alperovitz megjegyzi, hogy az amerikai gazdaság „csendes demokratizálódása” részeként „a lakosság több mint 40%-a” lépett be szövetkezetekbe, és több mint tíz millióan váltak munkavállalói részvényprogramok (ESOP-ok) résztvevőivé. Az ESOP-ok tagjainak száma, teszi hozzá nyomatékosan, hárommillióval meghaladja a magánszektorban dolgozó szakszervezeti tagok számát.”

Erik Olin Wright marxista szociológus elméletileg ambiciózusabban és árnyaltabban fogalmaz Alperovitznál. Elutasítja – helyesen – a vulgármarxizmus determinizmusát, és noha arra számít, hogy a kapitalizmus felváltásáért folyó küzdelem komoly konfliktusokat és lokalizált töréseket generál majd (Wright 2015b), a felkelést elavult megoldásnak tartja egy olyan korban, amikor a kapitalizmus többnyire liberális demokráciával párosul. Ezenfelül Wright attól is tart, hogy a drasztikus törés – a „proletariátus diktatúrája” – egy súlyosabb autoritarizmus kockázatát hordozza magában. Ez nem jelenti azt, hogy Wright az államot totálisan elutasító, anarchista színezetű társadalmi mozgalmak mellett tör pácát; az államot a küzdelem fontos színterének tekinti.

Ám Wright is, Wolffhoz és Alperovitzhoz hasonlóan, a gradualista „metamorfózis” gondolati keretében mozog, és nagy súlyt fektet azoknak a „köztes terekben megbúvó alternatíváknak” az eklektikus fejlődésére, amelyek a kapitalizmus repedéseiben növekednek – olyan „reális utópiákra” (Wright 2010), amelyek végül majd a kapitalizmus gyökeréig is elérnek.

Az olyan, szebb jövőt megelőlegező mikrokozmoszok, mint a szövetkezetek és a WSDE-k – vonzereje kifejezi sokak vágyát, hogy lényegi ellenőrzést szerezzenek saját mindennapi életük felett, miként azt a reményt is, hogy ezek az intézmények faltörő kos gyanánt utat nyithatnak a szocializmus elé.

Ezenfelül e megközelítés marxista orientációjú populizmusa látszólag megszabadít attól a választási kényszertől, hogy vagy a rendszeren belül kelljen dolgoznunk és annak részévé válnunk, vagy pedig csak várjuk a soha el nem jövő forradalmat.

Sok aktivista számára ez az alternatíva azzal a járulékos előnnyel is jár, hogy lehetővé teszi az állammal való konfrontációval együtt járó zavaros komplexitások kikerülését – habár az állam áll a tulajdonviszonyok és a tőkés hatalom centrumában (Parenti 2015).

Végső soron azonban e stratégiai megközelítés nem visz közelebb a célhoz.

A munkás-önigazgatás kapitalizmuson belüli meghonosítására vonatkozó javaslatok hamar nehézségekbe ütköznek, különösen a tulajdon vonatkozásában. Albert és Hahnel mindig gondosan hangsúlyozta, hogy a munkások nem tulajdonosai saját egyéni munkahelyüknek, még ha ellenőrzik is azt – a munkahely ugyanis a társadalomegész tulajdonában kell álljon.

Érvelésük szerint, a munkásoknak kellene „irányítaniuk” munkahelyüket, mivel ők az ottani történések által „leginkább érintettek”, de ahhoz, hogy a szocialista demokrácia működésképes legyen, a munkahelyi döntések minden érintettjének – más munkahelyek munkásainak, illetve a fogyasztóknak és a helyi közösségnek is – beleszólása kell legyen abba, hogy mire fordítsák a termelés során keletkezett többletet.

Mihelyt azonban a munkásigazgatást tőkés körülmények között vezetik be, egy olyan rendszeren belül, amelyben a tulajdon intézményesüléséből fakadó alapkövetelmény, hogy mindennek tartoznia kell *valakihez*, jogilag és ténylegesen, súlyos nehézségek merülnek fel a tulajdon – illetve szélesebb összefüggésben, az eszközök és célok közötti közvetítés – kapcsán.

Ha elvetjük az állami tulajdont mint a közösségi tulajdon közelítő formáját, és a munkásigazgatású üzemek munkásai válnak az üzemek tulajdonosaivá, akkor e munkáscsoportok lényegében önmaguk kapitalistáivá válnak. Tulajdonosi jogokkal rendelkeznek, mobilizálják saját pénzügyi erőforrásaikat, ellenőrzik és újra befektetik kitermelt „saját” többletüket, saját hasznukra...

A jogilag szentesített tulajdonjogok jelentőségét jól megvilágította az, ami a 2001-es argentin válság után következett. Habár a munkások saját kezelésbe vették a bezárt üzemeket, szükségük volt a tulajdonosi jogokra mint biztosítékra ahhoz, hogy ne tagadják meg tőlük a termeléshez megelőlegezett kiadásokhoz (alkatrészek és anyagok megvásárlása) szükséges finanszírozást és hitelt.

Az állam belement a munkásoknak ebbe a követelésébe, de csak azzal a feltétellel, hogy a munkahelyek szövetkezetté alakulnak át (ICA 2013), vagyis a munkások megöröklik az „újraélesztett” gyárak összes korábbi adósságát, és viselik a korábban felhalmozódott veszteségek terheit.

A legmilitánsabb munkásoknak nem tetszett ez a fajta megoldás. Át akarták venni a munkahelyek igazgatását, de úgy vélték, hogy az államnak kellene átvenni a munkahelyek tulajdonjogát, finanszírozni azok felújítását, valamint összekapcsolni az egyes munkahelyeket egy valamennyit átfogó terv révén. E törekvések azonban vereséget szenvedtek.

Így a munkások szövetkezetekben találták magukat, ráadásul helyzetük – tőkés versenyipiaci szereplőként – három oldalról is alá volt aknázva: a tőkések által alultőkésített és versenyképtelen állapotban

elhagyott üzemeket vettek át; adósságteher alatt nyögtek; és saját megtakarításaikat kellett az üzemekbe fektetni, vagy pedig alacsonyabb bérekkel megelégedni, hogy az adósság és az új beruházások fedezetét előteremtsék.

Argentína esete kétséget ébreszt avval az elgondolással kapcsolatban, hogy a munkásigazgatású munkahelyek vagy szövetkezetek számának növekedése automatikusan egalitáriusabb társadalmi renndhez vezet.

A termelőtevékenységek koordinálásának alternatív intézményi mechanizmusa híján a versengő piacok – amelyeket Hahnel „a szocializmus rákja”-ként jellemezett – a rendelkezésre álló eszközökben, készségekben, lokációs előnyben és a termékek értékesülésében mutatkozó különbségeket a munkások és közösségek közti nyers egyenlőtlenségévé transzformálja.

Az ilyen egyenlőtlenségeknek a társadalmi szolidaritásra gyakorolt negatív hatása fájdalmasan nyilvánvalóvá vált az egykori Jugoszláviában, amely egy teljesen piacosított szocializmust valósított meg. A történelmi és földrajzi előnyök egyenlőtlen elosztása azt jelentette, hogy a vállalatok közti egyenlőtlenségek regionális egyenlőtlenségeként is kifejeződtek.

Ahol pedig átfedésbe kerültek etnikai és klientalista politikai struktúrákkal, ott ezek az egyenlőtlenségek veszélyesen kiéleztek az etnikai feszültségeket. És ahogy Észak-Jugoszlávia szorosabbra fűzte gazdasági kapcsolatait Európával, az egyenlőtlenségek tovább mélyültek.

A verseny – a kapitalizmus kiküszöbölhetetlen mozzanata – által generált egyenlőtlenségek közül a munkanélküliség az egyik legfontosabb. Ha a sikeres vállalatok a sikerteleneket kiszorítják a piacról, és ha a munkáskollektívák úgy döntenek, hogy nem vesznek fel a munkapiacra frissen kikerült munkásokat, mert nem akarnak osztozni velük a profiton, akkor vajon mi történik az állás nélkül maradt munkásokkal?

Wolff fontolóra vette ezt a kérdést, és elismeri, hogy egy VSDE-kkel benépesített gazdaságban szükség van az állami beavatkozásra a munkanélküliség elleni harchoz. De az állam iránti ellenszenvre meglepően naiv válaszra készíti: „a rendszeres munkanélküliségi segély helyett a munkások dönthetnének amellett is, hogy előleg gyanánt teljes fizetést kapnak, egy WSDE megalapításához szükséges tőke megelőlegezéseképpen.”

Visszaküldeni olyan munkásokat a versenydzsungelbe, akik kudarcot vallottak az álláskereséssel, vagy felajánlani a gazdaságilag aktívak sorába épp csak belépő munkásoknak a lehetőséget, hogy versenyezzenek azokkal, akik már megvetették lábukat a piacon – ez pont úgy hangzik, mint amit a liberter jobboldal szokott megoldás gyanánt feltálatni. És figyelmen kívül hagyja, hogy az egyetlen olyan helyen, ahol létezik ilyen program – Olaszországban – a munkanélküliségi ráta duplája az amerikaiak (Totaro 2016).

Van egy modell, amely első pillantásra jobb megoldást kínál az elap-
rozott munkástulajdon problémájára – egyben a Wright által magasztalt
„reális utópiák” közül az egyik –, a *Quebeci Szolidaritási Alap* (*Quebec
Solidarity Fund* – QSF).

A QSF megkülönböztető jegye, hogy a munkások állami támoga-
tással egy „szolidaritási alap”-ba fektetnek be, ezáltal a tulajdon és a
beruházási döntések nem a szétszórt egyéni munkások vagy munká-
sok alcsoportjai, hanem egy nagyobb kollektivitás – ez esetben, egy
központi szakszervezeti testület – kezébe kerül.

Habár Wright elismeri, hogy a QSF nem jelent kihívást a kapita-
lizmussal szemben, láthatóan azt hiszi, hogy a QSF hozzájárulhat
az átfogóbb antikapitalista projekthez. Ez tévedés. Szakszervezeti
vezetők irányító pozícióba helyezése önmagában nem garantál jobb
politizálást. A valóságban a QSF-et eredetileg arra tervezték, hogy
eltérítse a tömegek figyelmét az olyan radikális követelésekről, mint a
magántulajdonú pénzügyi intézmények feletti ellenőrzés, nem pedig
arra, hogy általa demokratizálják a gazdaságot.

Valójában a munkások tényleges participációja a QSF-ben nagyjából
arra korlátozódik, hogy az alaphoz pénzügyileg hozzájárulók része-
sednek az egyedülállóan magas adókedvezményben (e kedvezmény
segített elcsitítani a vállalatoknak juttatott adókedvezményekkel szem-
beni kritikákat). A QSF továbbá a *Quebeci Munkásföderáció* (*Quebec
Federation of Labour*) számára olyan klientúraépítési lehetőségeket
kínál, mint jól fizetett vezetőségi állások, valamint a programot a mun-
kahelyeken népszerűsítő aktivistáknak nyújtott javadalmazás.

Mindenekelőtt pedig a magas hozadék elérésére, valamint a be-
fektetői körök általi elfogadottságra való törekvés lehetetlenné tette,
hogy az alap befektetési politikája előnyben részesítse a szervezett
munkásokat foglalkoztató vállalatokat, bojkottálja a szakszervezet-el-
lenes cégeket, fontolóra vegye a kreatív konverzió lehetőségeit, vagy
bármilyen érdemi affinitást tanúsítson a társadalmi beruházások iránt.

E tekintetben Quebec „társadalmi gazdaság”-ként való – félreve-
zető – jellemzése Wright elszánt taktikai törekvését tükrözheti, hogy
optimizmusra sarkalló pozitív példákat találjon. A quebeci modell
javára írható, hogy elindított olyan progresszív programokat, mint a
gyermekfelügyelet.

De Quebecben a kép összességében nem igazán tér el attól, amit
másutt tapasztalhatunk. A diákok és a szakszervezetek az utcákon
demonstrálnak (Smith 2016) a tandíjemelések, a közszféra lefaragása,
a bérbefagyasztások és a környezetrombolás ellen. Ám a tiltakozások
ellenére Quebecben semmiféle „szociális gazdaság” nem váltotta fel
a politikáknak azt az együttesét, amit „neoliberalizmusként” ismerünk,
ahogy másutt sem.

Az ennél ambiciózusabb javaslatok, amelyek fokozatosan kollektivi-
zálnák a tulajdont, de a tőke hatalmának közvetlen korlátozása nélkül,

már nagyobb valószínűséggel komoly ellenállásba ütköznek. Ennek hasznos példája a Meidner-terv.

Az LO (a svéd központi szakszervezet) által kidolgozott Meidner-terv (Östberg 2015) a profitokra kivetett éves járulékot javasolt, amelyet aztán részvényekké konvertáltak volna, és egy szakszervezeti kezelésű központi alapon helyezték volna el. (a munkások szakszervezeti szervezettsége abban az időben meghaladta a 80%-ot.) Az alap jövedelmeit demokratikusan szétosztották volna regionális és ágazati fejlesztési projektek között; idővel a nemzet termelőeszközeinek többségi tulajdona a magántulajdonosoktól a svéd munkásosztály kezébe vándorolt volna át.

De az időtényező súlyos gondnak bizonyult: a tervezett átmenet alatt a svéd gazdaság épp azoknak a magánvállalatoknak a függésében maradt volna, amelyek kisajátítását a tervek megcélozta. A nagyvállalatok agresszív mozgósításba kezdtek a tervek ellen, kilátásba helyezték, hogy automatikusan visszafogják hosszú távú beruházásaikat, ha tulajdonjogaikat fenyegetik, és kijelentették, hogy a hatékonyság, a stabilitás, sőt, az életszínvonal is helyrehozhatatlan károkat szenvedne a tulajdonjogok tervezett átruházásának megvalósulása esetén.

Az üzleti szektor fenyegetéseivel szembeni hatékony válaszhoz széleskörű, agresszív válaszra lett volna szükség, beleértve annak megelőzését, hogy a termelőeszközöket a cégek lezüllesszék, vagy hogy a tőkét kivigyék az országból. De a kapitalizmussal való ilyen drámai szakítás nem volt napirenden, így az LO elméleti szempontból elegáns, de gazdaságilag és politikailag ellentmondásos javaslata vereséget szenvedett, és soha nem is támadt fel hamvaiból.

Szurkolókórus

A munkástulajdonnal kapcsolatos kísérletek sikereinek és kudarcainak józan értékelése alapvető fontosságú. Sajnálatos módon a baloldal gyengesége az ígéretesnek tűnő küzdelmek jelentőségének túlbecsülésére hajlamosít.

Az aktivisták kétségbeesetten vágnak a jó hírekre, így vadul tapsolnak minden egyes munkáskézbe kerülő üzem, vagy bármilyen egyéb „áttörés” hallatán. De akkor sem kapunk hűvösen tárgyilagos elemzést, amikor az újdonság varázsa elillan – ehelyett a figyelem áttevődik a következő inspiráló akcióra, majd pedig az utána következőre.

Idevágó eset a chicagói *Republic Windows* története (Chicago Workers... 2013). A cég bezárásának bejelentését követően ülősztrájkra, tulajdonváltásra, majd ismét gyárbezárással kapcsolatos bejelentésére került sor. Ekkor az alkalmazottak – miután elveszett a remény arra, hogy újabb potenciális tulajdonost találnak – egy bátor lépéssel munkásszövetkezetet alapítottak. Lelkes cikkek sora fogadta az eseményt,

abban a reményben, hogy ezzel beindul a munkásmozgalom régóta várt újjáéledése.

De amikor ez utóbbi váratott magára, a Republic lekerült a baloldal radarjáról. Jóformán semmilyen érdemi visszhangja nem volt a lesújtó végkifejletnek: az eredeti 240 munkásból, akik az üzembezárás első fenyegetésével szembesültek 2008-ban, csak 17 maradt mostanra, és a verseny nyomása alatt minimálbér közeli – vagy az alatti – béreket fizetnek saját maguknak. (Mint „résztulajdonosokra”, rájuk nem vonatkoznak a minimálbér-előírások.)

A Republic Windows tragédiája rávilágít az üzemek sporadikus, többé-kevésbé esetleges átvételeinek korlátaira, különösen olyankor, amikor a kérdéses üzemben a tőke már nem lát perspektívát, és változatlan tőkés versenyviszonyok fogságában kell boldogulnia – márpedig ez a tipikus eset.

Az ehhez hasonló gyárfoglalások – noha csodálatra méltó önvédelmi kísérletek – nem jelentenek inherens fenyegetést a status quo-ra nézve, és nem is szükségképpen eredményeznek olyan mélyebb megértést, komolyabb elköteleződést és stratégiai kapacitásokat, amelyek a kapitalizmushoz a jövőben intézendő kihíváshoz alapot szolgáltatnának.

Drámaibb illusztrációként szolgál az argentin gyárfoglalási hullám, amely különösen intenzív lelkesedést váltott ki a nemzetközi baloldalon.

A környező helyi közösségek támogatásával felvértezve, és a többi foglalt gyár munkásainak, valamint a *piqueterók* (mozgalomba szerveződött munkanélküli munkások) szolidaritására támaszkodva (Birss 2005), a gyárfoglalók sikeresen blokkolták az újjáélesztett üzemekből való kiebrudalásukra irányuló kísérleteket az állam részéről.

Ezenfölül a munkahelyek működtetése során a munkások új készségeket is elsajátítottak, a korábbinál nagyobb hangsúlyt fektettek az egészséges és biztonságos munkafeltételekre, gyakran a korábbinál rugalmasabban osztották szét a munkaterhelést, továbbá a munkahelyi hierarchia és a jövedelmi rétegződés is jóval laposabbá vált – különösen ott, ahol a legkiélezettebb harcokat kellett folytatni azért, hogy a munkahelyek tovább üzemelhessenek.

Ahogy a mély politikai megrázkódtatások korábbi korszakaiban, a munkások akciói újfent igazolták a munkásosztály radikális potenciálját és központi jelentőségét. Marina Kabat, aki közelről kísérte figyelemmel a fejleményeket, helytállóan jellemezte az argentin eseményeket „a munkásság egyik legjelentősebb fegyverténye”-ként. De Kabat egyben óvatosságra is intett: „A korlátok és ellentmondások elkenése nem segíti ezeket az üzemeknek a fennmaradását, sem pedig a jövőbeli potenciál teljes kibontakoztatását.”

Habár ezek az akciók konkrét alternatívákat kínáltak munkások különös csoportjai, illetve azok közösségei számára – és fontos örökséget hagytak maguk után –, nem fejlődtek tovább a társadalom mint olyan

alternatív modelljévé. Az üzemek átvételét a kétségbeesés, nem pedig stratégiai megfontolás motiválta.

Az átfogó társadalmi átalakulásra vonatkozó tudatos stratégia híján, különösen pedig az államhatalom megszerzése irányába való továbblépés híján – ami szükséges lenne a gyárfoglalások támogatásához, kiterjesztéséhez, koordinálásához, valamint a versenynek mint a működés hajtóerejének eliminálásához – a kapitalizmussal való szakítás egy pillanattig sem volt reális lehetőség.

A munkahelyek alkalmazottak általi átvétele máig napirenden maradt Argentínában, de a gyárbezárások számának visszaesése közepette a foglalt gyárak számának emelkedése is lelassult. 2014-es állapot szerint, közel 14 ezer munkás nagyjából háromszáz munkástulajdonú üzemet működtet – ez nagyjából a kétszázézer bejegyzett argentin vállalkozás töredéke, és az ország foglalkoztatotti létszámának kevesebb mint egytized százaléka. A foglalási hullám nem érintette a prosperáló munkahelyeket, illetve a gazdaság „parancsnoki magaslatait”.

Egy másik népszerű mikro alternatíva a szövetkezet, az „egy ember, egy szavazat” egalitáriánus elvére épülő vállalkozási forma. Nem vitás, hogy a szövetkezetek sok eredménnyel büszkélkedhetnek, de nem szabad eltúlozni jelentőségüket.

Miközben Marx méltatása szerint a munkásszövetkezetek, „a régi formán belül, az első áttörései a régi formának”, azt is hangsúlyozta, hogy „természetesen mindenütt újratermelik, és újra kell termelniük a fennálló rendszer valamennyi fogyatékoságát”.

A szövetkezeti tagság formális egyenlősége nem szükségképpen jelenti, hogy benne mindenki egyenlő mértékben vesz részt; a választási demokráciához hasonlóan, a bürokráciák és az elitiek (meg a közömbösség) hatékonyan hiúsítják meg az egyenlő szavazati jogban rejlő lehetőségek érvényesülését. Továbbá, a szövetkezetek több mint 90%-a fogyasztási szövetkezet, vagyis fő tulajdonosaik nem a szövetkezeti dolgozók köréből kerülnek ki.

A tagság és a foglalkoztatotti viszony még a munkástulajdonú szövetkezetekben sem mindig esik egybe: a *Szövetkezeti Társult Otthoni Ápolók* nevű szövetkezetben (*Cooperative Home Care Associates*), az USA legnagyobb munkástulajdonban lévő szövetkezetében, az alkalmazottaknak csupán fele szövetkezeti tag. Ez nem kivívó eset: sok szövetkezet csak nevében szövetkezet, és a nagyobbak némelyike nyíltan bátorítja az elsőbbségi részvénytulajdonlást, ami gyengíti a tagság kontrollját.

Ezen fölül, a szövetkezeteknek a tőkés diktátumaitól való autonómiája közel sem olyan teljes, mint ahogyan azt a szószólók sugallják. A hitelszövetkezeteknek – ez a legelterjedtebb szövetkezeti típus – be kellett lépniük a pénzpiacokra ahhoz, hogy tagságukat ki tudják szolgáltatni, s így lényegében integrálódtak a Wall Street-be. Némelyikük még a 2008-as pénzügyi válságban is érintetté vált.

Az ikonikus, hat évtizede működő baszkföldi szövetkezet, a *Mondragon* szemügyre vétele feltárja a szövetkezetek korlátait. A 80 ezer fős munkaerővel büszkélkedő, 150 ezer vállalaton keresztül globális léptékben működő, évi 16 milliárd dolláros bevételű szövetkezet élő példa arra, hogy lehetséges formálisan demokratikus struktúrában üzleti vállalkozást működtetni, nagymértékben lelapított jövedelmi és hatalmi struktúrával és egy humánus, tervszerű elbocsátási modellel.

Ezzel együtt, a Mondragon nagyon távol esik az Albert és Hahnel által megfogalmazott ideáltól. Míg az csúcsvezetők és a munkások jövedelme között az arány 6,5 az 1-hez – vagyis a 350 per 1-es amerikai arányszám töredéke – a csúcsvezetők még így is egy egészen másik világban élnek, mint a munkások. Továbbá, ahogy Sharryn Kasmir kutatása kimutatta, a döntéshozatalban való részvétel iránt az alsó szintű menedzsment körében mutatkozott érdeklődés – de nem a munkások körében.

Az újabb fejlemények további problémákat hoztak. A verseny nyomása alatt a Mondragon kénytelen volt bezárni egyik legfontosabb divízióját, a berendezéseket gyártó, 3400 munkást foglalkoztató *Fagort* (Economist 2013), és a szövetkezet egyre inkább átmeneti szerződéssel foglalkoztatott munkaerőre kényszerül támaszkodni odahaza, illetőleg tevékenységének növekvő hányadát helyezi ki külföldre, ahol viszont bémunkásokkal, nem pedig szövetkezeti tagokkal dolgoztat.

Röviden, a szövetkezetek, amelyek egykor a radikális gazdasági mozgalmak integráns részét képezték, mára nagyrészt integrálódtak a tőkés rendbe. Folytathatnak lobbiharcot bizonyos konkrét változásokért, de többé nem mozgósítanak a kapitalizmus ellen küzdők oldalán.

Ehelyett a szövetkezeti tagokat legfőképpen olyan kevésbé radikális dolgok érdeklik, mint hogy minél magasabb eladási árat, vagy minél alacsonyabb vételi árat érjenek el a piacon – ami nem lebecsülendő cél, de semmiképpen sem izzasztja meg a kapitalistákat.

Az említett fogyatékoságokkal együtt is, a gyárak átvételének és a szövetkezeteknek vannak bizonyos pozitív stratégiai értékei. A munkavállalói részvényprogramokkal (MRP) kapcsolatos lelkesedés viszont kimondottan meghökkentő. Az MRP keretében az alkalmazottak javadalmazása részben vállalati részvényekkel történik, amelyeket letétben őriznek az alkalmazottak nyugdíjba vonulásáig vagy munkahelyről való távozásáig. Az egyik prominens támogató, Alperovitz elismeri, hogy az MRP-k távolról sem tökéletesek, de mégis úgy tekint rájuk, mint a demokrácia továbbfejlődése során végbemenő „evolúciós rekonstrukció” bizonyítékaira.

Ám az MRP-ket annak érdekében dolgozták ki, hogy *aláássák*, nem pedig hogy előmozdítsák a munkahelyi demokráciát és a munkások hatalmát. Az olyan nagyvállalatok, mint a Procter & Gamble, IBM, Coca-Cola és UPS, az adókedvezmények miatt, valamint azért döntöttek az MRP-k mellett, hogy cégen kívül tartsák a szakszervezeteket (vagy

legalábbis korlátozzák a szakszervezetek mozgósító erejét a bérek és bérkiegészítések lefaragásával szemben azáltal, hogy a részvények formájában részleges „kompenzációt” kínálnak fel az alkalmazottaknak).

Ahogyan a szakszervezeti alkuerő és az MRP-k között fennálló kapcsolatot vizsgáló egyik FED-tanulmány (Cramton – Mehrad – Tracy 2008) megállapította, „az MRP-k kreatív módon arra ösztönzik a szakszervezeteket, hogy engedékenyebb tárgyalópartnerre váljanak.” Ahelyett, hogy megelőlegeznék a kapitalizmus felváltását, az MRP-k *integrálnak* a kapitalizmusba. A munkások számára felajánlott részvénycsomagok nem jelentik a hatalom újraelosztását, és a munkások „részesülése” a vállalati jövedelemből általában csak egy szelete annak, amit a munkások előzőleg feladtak.

Alperovitz, miközben igyekszik az MRP-eszme hegemoniáját megalapozni, huncutul Ronald Reagant idézi: „Azt kell hinnem – mondta Reagan egy 1987-es beszédében –, hogy a jövőben az Egyesült Államokban és szerte a nyugati világban egyre erőteljesebb elmozdulást fogunk tapasztalni a következő logikus lépés, a munkavállalói tulajdon felé.”

De ezzel Reagan távolról sem egy újfajta, az idők szelének megfelelő eszme közelgő diadalát akarta sugallni, hanem – ahogy az a beszéd egészéből egyértelműen kiderül – egy olyan szerveződési móddal kapcsolatos jóváhagyását fejezte ki, amely nem jelent többé fenyegetést a fennálló hatalom számára.

Nem céloim, hogy leszóljam a munkavállalói ellenőrzés és tulajdon kiterjesztését célzó stratégiák jelentőségét. Általában véve a gyárfoglalásokat és a szövetkezeteket lelkesen támogatni kell. De ami nagyon hiányzik oly sok új keletű elemzésből, az az erősségek és gyengeségek józan, elvtársi vizsgálata, amelynek révén – a szolidaritáson túlmenően – tanulhatnánk ezekből a kísérletekből (ahelyett, hogy illúzióink számát növelnénk), és ezáltal jobban megértenénk, mi az, amire a társadalom átforgalmazásához valóságosan szükség van.

Az állam és a munkásosztály mint ágens

Az állítólag radikális célok ellenére a munkásigazgatásnak a kapitalizmuson belüli megvalósítását célzó mozgalom mehökkentően apolitikus stratégiákat javasol e cél elérésére. Előtérbe helyezik a tulajdonviszonyok megváltoztatását, de alig fordítanak figyelmet az állam meghódításának és átalakításának fontosságára, és nemigen számolnak azzal, hogy miképpen segít a vállalatok közti verseny újratermelni a kapitalista jellegű társadalmi kapcsolatokat és prioritásokat. E hiányosságtól nem függetlenül kurtán elintézik a politikai ágens kérdését, és – ellentétben a gazdasági kapacitásokkal – azoknak az

osztályszintű politikai cselekvési kapacitásoknak a problémáját is, amelyek nélkülözhetetlenek a sikerhez. Ez a hatalom és a politikai ágens kérdéskörével kapcsolatos viszonylagos érdektelenség a szóban forgó mozgalom legalapvetőbb fogyatékosága.

Hogyan vehetnék át a munkások azokat a munkahelyeket, amelyeket nem hagyott magára a tőke? Helyes dolog-e egyáltalán, ha a munkavállalók át akarják venni az irányítást, tekintettel a bizonytalanságokra és az intézményi támogatás hiányára? Milyen előkészületek történjenek az állam elkerülhetetlen ellentámadásával szemben, ha ez a mozgalom odáig fejlődik, hogy fenyegetni kezdi a domináns nagyvállalatokat, és korlátozón kezd hatni a magántőke-felhalmozásra? És túl az állam felől jövő fenyegetésen, hogyan építik ki az új társadalmi rend eme szilánkjai az egymás közötti koordinációt, illetve a hazai és a nemzetközi verseny destruktív nyomásával szembeni védőernyőt?

Az állami szférán kívüli szervezkedés kétségtelenül fontos. Ám egy ponton túl az antikapitalista mozgalmak nem kerülhetik el, hogy a harcot bevigyék az állami szférába. Történetileg, amikor a munkások mozgalmának radikalizmusa átlépett egy határt, ám ugyanakkor nem volt hajlandó arra, vagy nem volt meg az ereje ahhoz, hogy harcba bocsátkozzon az állammal, a felkelés elsorvadt, vagy brutálisan leverték. Figyelmen kívül hagyni vagy lebecsülni annak szükségességét, hogy olyan mozgalmat építsünk, amely képes birokra kelni az államhatalommal is, eleve garancia a vereségre. Az állam problémájának szisztematikus végiggondolása nem olyasvalami, amit „majd később” felkiáltással el lehet halasztani akkorra, amikor a mozgalom már valóságos fenyegetéssé vált a rendszer számára. E probléma átgondolását, akár pusztán gazdasági dimenzióit tekintve is, máris meg kell kezdeni.

Habár a munkástulajdonú vállalkozások és a szövetkezetek bebizonyították, hogy képesek fennmaradni egyes piaci réseket kihasználva, vagy a gazdasági térnek a nagyvállalatok által elhagyott szegmenseiben, a tőkés rendszer domináns vállalataival és nagybankjaival való szembeszegülés, nos, az valami egészen más kaliberű kihívás.

Nehezen hihető, hogy a munkásigazgatású vállalatok egyszer csak előmasíroznak a kapitalizmus árnyai mögül, és a nagyvállalati tőke helyébe lépnek, anélkül a támogatás nélkül, amelyet kizárólag az állam nyújthat számukra. A gond nem csak az, hogy a WSDE-k és a szövetkezetek eleve hátrányos helyzetből indulnak abból a szempontból, hogy milyen munkahelyeket és szektorokat örököltek meg; nem is csak az, hogy milyen masszív a hátrányuk a mozgósítható pénzügyi, menedzseri és technikai erőforrások tekintetében, csakúgy, mint a bejáratott beszállítói és felvevőpiaci kapcsolatok vonatkozásában. Mindenekfelett az a gond, hogy a verseny szempontjai mindent felülírnak. Az elszigetelt kivételeket nem számítva, a tőke saját játékerén való versengés, miközben a szóban forgó vállalkozások egyben a versenyképesség

javítása szempontjából előnytelen értékekhez is ragaszkodni próbálnak, újra és újra választás elé kerülnek: hagyd magad mögött ezeket az értékeket, vagy törődj bele a piaci vereségbe.

A dilemmára adott egyik szokásos válasz a WSDE-kre és a szövetkezetekre vonatkozó speciális, a versenyhátrányt részlegesen ellensúlyozó külön szabályokért való lobbizás. E külön szabályok sokfélék lehetnek, kezdve a viszonylag könnyen kiharcolható képzési támogatásoktól („tréning”) a kedvező feltételekkel hozzáférhető pénzügyi támogatáson keresztül a számottevő technikai segítség és kutatási asszisztenciáig. Ám miközben az effajta segítség szükséges lehet a túléléshez, egyben pótlólagos legitimációt jelent a destruktív hatású versenypiaci játékszabályok számára.

A verseny napi kényszerei nyomán széttöredezik a szolidaritás: a munkáskollektívákat a verseny abba az irányba nyomja, hogy saját érdekeiket tartsák szem előtt – a nyertesek nemigen fogják szükségesnek érezni, hogy kiterjedt szolidaritási kötelekeket tartsanak fenn, a vesztesek pedig kiábrándulnak a munkásigazgatásból.

A verseny örvénye az egyes kollektívák belső viszonyaiba is belezavar, felértékeli a piacok által preferált készségeket, és újratermeli a profitabilitás szempontjából hasznos belső hierarchiákat.

A belső megosztottságot a kollektívák választásai is előidézhetik, mint például amikor Wolff ragaszkodik ahhoz, hogy a munkásokat a termelőm–nem termelő szerinti kategóriákba sorolja annak alapján, hozzájárulnak-e közvetlenül a gazdasági többlet előteremtéséhez. Bármiféle haszna is van az ilyen kategorizálásnak a kapitalizmus elemzésénél (és még ez is erősen kétséges), az osztályalapú szolidaritás felépítésében különösen kontraproduktív.

Az egyes munkakörökhöz eltérő státusz hozzárendelése megerősíti az olyan munkakörökhöz gyakran hozzákapcsolt alacsony státuszt, mint az irodai dolgozók vagy a takarítók. (E munkakörökben többnyire bizonytalanabb alkalmazotti jogviszony mellett dolgoztatnak, gyakran nőket és bevándorlókat). A verbális gimnasztika, amelynek során az úgynevezett nem termelő munkásokat mindazonáltal lényegesként írják le, vagy „előmozdítók”-nak címkézik őket, nemigen segít a foglalkozások státuszának kiegyenlítésében. (Hasonlóképpen, azt mondani az alacsonyan fizetett gyorséttermi dolgozókra, hogy őket kevésbé zsákmányolják ki, mint az autópári munkásokat, mivel kisebb hozzáadott értéket termelnek, aligha segít a munkásosztály egészére kiterjedő szolidaritási kötelekek kiépítésében.)

Van okunk szorítani a munkástulajdonú vállalatok gazdasági sikeressége érdekében. De ez a siker önmagában véve nem hoz létre egy olyan munkásosztályt, amely képes megnyerni az előttünk álló *politikai* csatákat.

A Mondragon, a szövetkezetek között a legsikeresebb, e téren is beszédes példa. A Franco-rezsim az antifasiszta, katolikus pap,

Arizmendiarieta atya alapította Mondragont azért tűrte meg, sőt, támogatta, mert úgy tekintett rá, mint „vállalkozói alternatívára a munkásosztályi aktivizmussal és szocializmussal szemben.” Ez az antiradikális tendencia mind a mai napig fennmaradt. A Mondragon munkásai feltűnően távol tartották magukat a baszk és spanyol munkásosztály más szegmenseiben kavargó ideológiai és kulturális áramlatoktól (Rendueles – Solo 2015). Habár időnként bekapcsolódtak a tágabb küzdelmekbe, a Mondragon gazdasági téren úttörő szerepéhez nem társul politikai vezető szerep.

Ez nem egyszerűen a lagymatag szolidaritásból adódik, hanem annak a jele, hogy a Mondragon, minden elért eredménye ellenére, elfogadja a kapitalizmus játékszabályait, és a kapitalizmuson belül igyekszik egy versenyképességi teret kiharítani a maga számára. „Piacgazdaságban élünk”, mondta nemrégiben a Mondragon elnöke, majd hozzátette: „és ezen nem tudunk változtatni.”

A piaci versenyben kicsikart siker versus osztálykohézió kiépítése közötti dilemmával kapcsolatban egyvalamit hangsúlyozni kell: az „egyenlő versenyfeltételek biztosítása” nem a helyes megközelítés. Amire szükség van, az a játékszabályok átalakítása oly módon, hogy a siker mércéje ne a szolidarisztikus és egalitáriánus értékeket aláásó „versenyképesség” legyen.

A játékszabályok átalakítása a verseny fegyelmező erejének korlátozását jelenti – a szabadkereskedelem korlátok közé szorítását annak kiterjesztése helyett, továbbá a tőke korlátozását abban, hogy termelőegységeket áthelyezzenek, elvéve az azokat felvirágoztató közösségektől. Magában foglalja továbbá a gazdasági tervezés jelentős mértékű alkalmazását, valamint azt is, hogy az eddiginél nagyobb súlyt kap a belső orientációjú fejlődés.

Az ebbe az irányba való elmozdulás – szemben a kapitalizmus jelenleg létező szabályain belül maradó ténykedéssel – szükségessé teszi, hogy a küzdelem az államra is áttevődjön. Nem csupán az állammal szemben, de az államon belül is, méghozzá az állam gyökeres átalakításának céljával.

Ezzel visszajutottunk a cselekvő ágens problémaköréhez. Ha egy részvételi elven működő gazdaság megvalósulásához a kulcsot a szabályok átírására és az állam transzformációjára való képesség jelenti, akkor a WSDE-k és a szövetkezetek megítélése sem ragadhat le annál a kérdésnél, hogy ez vagy az a vállalkozás gazdaságilag sikeres-e. Inkább azt kell megválaszolni, hogy vajon e kísérletek hozzájárulnak-e egy olyan munkásosztályhoz, amely rendelkezik a gazdaság demokratizálásához szükséges önbizalommal, jövőképpel, osztályérzékenységgel, intellektuális és intézményi erővel.

De hogyan festene a WSDE-k, a szövetkezetek és a részvételi demokratizálás hasonló alakzatainak politizálódása? Mivel járna az állammal szembeni konfrontáció szükségességének, illetőleg az osztályszintű kapacitások kiépítése szükségességének felismerése a szövetkezetek napi működésére nézve? Miképpen változna ez a szélesebb spektrumú szerep, ahogy a harc új szakaszába lép? És ha a politizálódás általánossá válik s megszilárdul, nem válik-e szükségessé, ezeknek az elsődlegesen gazdasági intézményeknek a kiegészítéseképpen, egy specifikusan politikai intézmény, egy párt (vagy pártok)?

Vegyük a fogyasztási és hitelszövetkezeteket. A múltban ezek gyakran szorosan kötődtek szocialista mozgalmakhoz, és amint a baloldali politizálás pozíciói gyengültek, úgy halványult el a szövetkezeti mozgalom politikai jellege is.

A szövetkezetek repolitizálása a szocialista mozgalomba való visszszakapcsolódást jelentené, vagyis hogy a szövetkezetek ismét aktívvá válnak a szocialista orientációjú kampányokban, integrálják a szocialista nevelést a tagsággal és a közösséggel való kapcsolataikba, helyiségeik funkciókörét kibővítik, hogy azok kulturális és politikai terekként is működjenek (kávézók, könyvesboltok, kocsmák, közösségi fórumok).

Különösen izgalmas az a – részben bizonyos múltbéli gyakorlatokból merítő – javaslat, hogy a szövetkezetek eladási bevételeik egy részét tegyék félre szakszervezeti, közösségi és szocialista szervezési célokra. Ez esetben a szövetkezetektől való vásárlás többlet jelentene pusztán fogyasztói preferencia kifejeződésénél: egy nagyobb léptékű politikai projekt iránti elköteleződés megnyilvánulása volna.

A munkástulajdonú vállalkozások esetében a politikai aktivizálódás radikálisabb kihívást jelent. Amint azt korábban hangsúlyoztuk, a tőke által magára hagyott üzemek átvétele a verseny kényszerzubbonyának egyidejű elfogadásával, gyakorlati szempontból érthető stratégia lehet. De ez a stratégia egyszerűen nem szolgálhat egy társadalmi transzformáció bázisaként. A munkás-önigazgatás politizálódásához elengedhetetlen, hogy a figyelmet arra a *kontextusra* összpontosítsuk, amelyben az önigazgatású üzemek működnek.

Hogy e politizálódás végbemehessen, a WSDE-knek nagyobb – akár regionális, akár ágazati alapon szervezett – komplexumokba kell integrálódniuk, amelyek közvetlenül társadalmi szükségleteket elégítenek ki, és amelyeknek a tervezés jelentős fokú alkalmazása révén, legalább részlegesen védettnek kell lenniük a verseny destruktív nyomásától. Az ilyen léptékű tervezés csakis az állam szintjén valósulhat meg.

Alperovitz a maga részéről konstruktívan mutatott rá arra, milyen fontos a demokrácia szempontjából, hogy a közművek a helyi önkormányzatok tulajdonában legyenek. A helyi szintű államra fókuszálást érvényesíteni kellene a feldolgozóipar, az építőipar és a szolgáltatások

vonatkozásában is – ezáltal egyfajta „szovjeteket” teremtve. Amire viszont e stratégia hangsúlyosan nem törekszik, az a munkahelyeknek a globális értékláncokba és a nemzetközi versenybe való hatékonyabb beágyazása.

Ha az állami és félállami intézmények – összhangban a belső orientációjú, nem pedig szabadkereskedelem által vezérelt (Rossman 2015) fejlődésért folytatott küzdelemmel –elkezdénének garantált piacokat biztosítani a helyi termelők számára (pl. ágynemű és egyéb beszerzési cikkek kórházak számára, könyvek az iskoláknak és az egyetemeknek, nyersanyagok és berendezések az építőipari és környezetvédelmi felújításokhoz), ez sokat lendítene a munkásigazgatású vállalkozások kilátásain.

Ugyanilyen hatású lenne egy olyan köztulajdonú nagyvállalat is, amely felügyelné az üzemeknek a jelen évszázad hosszú távú környezetvédelmi igényeinek megfelelő termelésre való átállását (például az autópárhánban) a közösségi közlekedésen, illetve a gyárak, hivatalok és lakóhelyek energiahatékonysági felújításán keresztül.

Egyéb előnyök mellett az ilyesféle struktúrák pusztá megléte ösztönözheti a munkahelyük jövőjéért aggódó, annak produktív kapacitásaival tisztában levő munkásokat arra, hogy elindítsák a munkahely átvételét, amit a meglévő átfogó környezetvédelmi, illetőleg a társadalmi szükségletek kielégítésére irányuló tervekhez illeszkedve vihetnek végig.

Ez felderítetlen terület. Éppen elegendő tapasztalat igazolja, hogy a munkások képesek megszervezni a munkahelyi termelést, de kevés tapasztalat áll rendelkezésre olyan szélesebb társadalmi léptékű tervek demokratikus kidolgozásával kapcsolatban, amelyek ugyanakkor elegendő munkahelyi autonómiát is magukban foglalnak ahhoz, hogy a munkás-önigazgatás több legyen pusztá formalitásnál.

Ugyan kár lenne túlbecsülni az ilyesfajta tervezés lehetőségét a kapitalizmuson belül, de az ezzel való kísérletezés gyümölcsöző lehet azoknak a gyakorlati gazdasági készségeknek, intézményi kapacitásoknak és politikai kapcsolatoknak a kimunkálása terén, amelyek elengedhetetlenek a továbblépéshez az ambiciózusabb léptékű tervek megvalósítása érdekében – csakúgy, mint a megoldásra váró problémák felszínre hozása terén.

Az önigazgatói mozgalom különösen kártékony vakfoltja az állami szektor munkásainak (Maisano 2016) figyelmen kívül hagyása, különösen miután e szektor szakszervezetei gyakorlatilag a szakszervezeti mozgalom utolsó bástyái. Wolff esetében ez a hanyagság szemlátomást a „nem termelő” munkásokkal szembeni érdektelenségének következménye. De létezik egy mélyebb ok is, nevezetesen hogy a közszektoron belül egymástól elkülönült munkástulajdonú egységeket létrehozni – elkülönült tulajdonosi körrel – nyilvánvalóan képtelenség; nehéz lenne elképzelni, hogy az adóhivatali dolgozók vagy a szociális

osztály dolgozói saját „tulajdonba” veszik az adóbehajtást vagy a szociális élelmiszerjegyek elosztását.

Ugyanakkor, ha az állam transzformációja döntő jelentőségű, akkor az állami szféra alkalmazottai is kulcsfontosságúak. Az ő negligálásuk a legrosszabb esetben azt is eredményezheti, hogy a köztisztviselők – szűk szakmai érdekeik által vezérelve – az állam demokratizálásának súlyos akadályává válnak. Szerencsés esetben viszont élesen felveti azt a problémát, hogy hogyan juthatunk el egy, a jelenlegitől eltérő természetű államhoz.

A múltban az állami alkalmazottak egy része kísérletezett azzal, hogy állásuk megvédése és alkupozíciójuk javítása érdekében szövetségeket kötöttek ügyfeleikkel. Lehetséges-e kiterjeszteni ezt a védelmi taktikát közvetlenül az államon *belül* az új állami alkalmazott–ügyfél viszonyrendszer intézményesítése irányában – például alkalmazott–ügyfél tanácsok felállításával a szociális osztályon belül, hogy az kezelje a jóléti juttatások elosztásával kapcsolatos problémákat (Mittelstadt 2015); vagy tanár–szülő bizottságok létrehozásával, hogy azok határozzanak az iskolarendszer átalakításáról; hasonló közös bizottságok felállításával az egészségügyben, a lakásügyben, a közösségi közlekedés terén?

A politizálódás e kérdéseinek körbejárása – jelentse az akár a gazdasági ágak, akár a munkások államhoz való viszonyának, akár a munkások államon belüli szerepének újragondolását – lehetővé teszi, hogy az öngazgatást ne mint a szakszervezeteket mellőző, hanem akár az azok újraéledéséhez szükséges feltételeket elősegítő projekt-ként gondoljuk el.

Milyen mértékig múlik a szakszervezetek felélesztése és a tagság harci szellemének visszatérése a szélesebb osztályérzékenység kifejezésén, amely a közös frusztrációk alapzatán tudatosítja egy olyan magasabb szintű osztályszolidaritás szükségességét munkahelyi és helyi közösségi szinten, amely képes lehet megkérdőjelezni az azzal kapcsolatos evidenciákat, hogy mit, hogyan és kinek termelnek – vagyis amely felteszi az öngazgatás számára központi jelentőségű kérdéseket?

A részvételi költségvetés azon kevés esetek egyike, amikor az állam a részvételi gazdasági projekt részévé válik: e procedura esélyt ad a hétköznapi polgároknak a helyi prioritások formálására. Minden okunk megvan, hogy üdvözljük a demokratikus finanszírozás e példáit. A részvételi költségvetés bevonja a marginalizált állampolgári csoportokat, és hozzásegít az alapvető tudás és készségek elsajátításához az állami tevékenység egy meghatározott dimenziójában, egyéni és kollektív szinten. Némelyek számára ez a technika azért vonzó, mert a hatalomnak az államtól való visszavételét és a bázisközösségekre való ráruházását látják benne, az államba való bevonódás helyett.

A probléma az, hogy a költségvetések legsajátabb természetükből fakadóan fegyelmző korlátként funkcionálnak. Ha az adóemelés, a beruházások és állások feletti kontroll, illetve a tőkemozgások korlátozása kívül esik a döntési lehetőségek körén – ahogy az normálisan lenni szokott az ilyen pénzügyi egyeztetéseknél – akkor háttérbe szorul a leglényegesebb kérdés: hogyan módosíthatóak vagy küzdhetőek le azok a korlátok, amelyekkel az érdekeltek szembe találják magukat.

A részvételi költségvetés ezáltal végső soron korlátozza, nem pedig kiterjeszti a politikai lehetőségeket. E kontextusban a politizálódás nem csupán a procedúrában való részvételi lehetőségek kiegyenlítését jelentené (utazási költségek, gyermekfelügyelet), vagy a technikai szak tudás demokratizálását (azzal, hogy rászorítják a bürokratákat, tegyék népszerűbbé magyarázataikat, és váljanak „techno-demokratákká”, egy brazil akadémikus szóhasználatával élve), hanem olyan nevelési és szervezési munkát is, amellyel szembemehetnek a költségvetési korlátokkal, és az osztályhatalom politikai gazdasága összefüggésébe helyezhetik el e korlátokat.

Jelenleg a WSDE-k és a szövetkezetek politizálódásának központi mozzanata a politikai szempontoknak a gazdasági tevékenységükbe való tudatos integrálása lenne – építkezés a politikai érzékenység terén, az egyes részegységek közti kapcsolatok fejlesztése, konfrontálódás az állammal, illetve e lépések transzformálása az állam irányába.

Am csak úgy, mint a gazdaságban, a lépésenként való transzformációnak itt is megvannak a határai. Ha és amikor a mozgalom egy új fejlődési fázisban találja magát, amelyet az a nagyobb léptékű mozgalom fog kikényszeríteni, amelynek e termelőegységek részét képezik – például hatalomra jut egy baloldali kormányzat, amely elkötelezett az állam demokratizálása iránt – a megváltozott körülmények mellett megemelkedne a munkás-önigazgatás sikerének a tétje. Az új kormányzatnak és az új társadalomnak az ellenséges tőkésosztálytól való folytatódó függése, párosulva az állam még nem kellően kifejtett képességével arra, hogy átvegye, átalakítsa és demokratizálja a tőke jelentős szegmenseit, gyakorlatilag elkerülhetlenné tenne egy bizonytalansággal és válsággal jelzett periódust.

Ez az a kritikus pillanat, amikor a munkás-önigazgatói üzemekben kimunkált gazdasági készségek és potenciál kiszabadulna abból a marginális státuszából, amelybe a kapitalizmus körülményei között beleszagadt, és kulcsfontosságú politikai tényezővé válna. Ekkor nyerhet valódi jelentést az alternatív gazdasági intézményeknek és a kapcsolódó mozgalmaknak, valamint az államnak a „szimbiotikus kapcsolata”, amiről Wright beszél, és ami a kapitalizmusban – szokványos időkben – naiv elképzelés.

Amint a szövetkezetek és a társadalmi mozgalmak összehangolták az alapszükségletek – élelmezés, egészségügy, energia, közlekedés – kielégítését célzó tevékenységeiket; amint a földet, az elhagyott

üzemeket és a kikötőket társadalmi tulajdonba vették; amint megtörténtek a szükséges lépések az üzemek és a berendezések külföldre szállításának megakadályozására; amint megalakultak a munkahelyi tanácsok, és kiépítették kapcsolatokat a többi tanáccsal az ágazaton vagy a régión belül – nos, mindezen folyamatok robbanásszerű kiterjedésével a „munkás- és közösségi öngazgatás” minőségileg új jelentést kap, És ha az öngazgató egységek sikeresek akarnak lenni, követelniük kell azt a fajta gyakorlati segítségnyújtást az állam részéről, amely segít életre hívni az „új típusú államot”.

Végezetül, a munkásigazgatás és a szövetkezetek politizálódása nem mehet végbe egy másik intézmény létrehozása nélkül, amely át fogja a munkásvállalatok és a szövetkezetek világát, mint „részlegesen autonóm cselekvési tartományt”.

Thad Williamson megjegyzése Wright „reális utópiáival” kapcsolatban, mely szerint „a politika mint részlegesen autonóm cselekvési tartomány problémája javarészt háttérbe szorul”, még inkább érvényes az alternatív gazdasági intézmények (szövetkezetek, munkás-öngazgatású vállalkozások és rokonintézményeik) más szószólóit illetően.

Sem az alternatív gazdasági intézmények politizálódása, sem pedig az állam jövőbeli transzformációja nem lehetséges egy olyan specifikusan politikai intézmény – egy szocialista párt (vagy ami a valószínűbb: pártok) nélkül, amely gyökeret vert ezekben az alternatív termelőegységekben, ugyanakkor rendelkezik egy szélesebb dimenziójú (és hosszabb távú) vízióval és stratégiai érzékenységgel is.

E párt sajátos szerepe elsősorban nem abban áll, hogy radikálisabb szakpolitikai megoldásokat szorgalmaz – habár ez is fontos –, hanem hogy olyan egyéni és kollektív elemzői és értékelői kapacitásokat épít ki a demokratikus döntéshozatalhoz és stratégiakészítéshez, a szervezéshez és a szolidaritás kiépítéséhez, valamint a „munkások” olyan osztállyá kovácsolásához, amely képes az államhatalom megragadására és az állam gyökeres átalakítására.

Az előttünk álló feladat

A baloldal elmozdítására a holtpontról nincs gyors megoldás. Az öngazgatásra vonatkozó elképzelések felélesztésére irányuló kísérlet dicséretre méltó, amennyiben rávilágít a magántulajdonnal való szembehelyezkedés alapvető fontosságára. De a projektet uraló populizmus alábecsüli, hogy mennyire korlátozottak erre a lehetőségek a kapitalizmuson belül, és figyelmen kívül hagyja, mennyire elengedhetetlen, hogy a létező tulajdonviszonyokat a maguk egészében kérdőjelezzük meg és forgassuk fel – ez pedig nem történhet meg az osztálykohézió és a tőkésállammal történő szembehelyezkedéshez szükséges intézményi kapacitások nélkül.

Az eredmény minden létező világok *legrosszabbika*: míg az öngazgatás a periférián tengődik, a gyűlölt állammal pedig nem foglalkozunk, a domináns nagyvállalatok a szokott módon, zavartalanul folytatják, elnyomásunkat: Vannak ugyan alkalmi kitörések, amelyek elnyelik a lefojtott energiát, de amelyek kevés maradandót és lényegit hagynak maguk után; a munkásosztály, minden potenciálja ellenére, céltalanul botladozik tovább.

Amíg az öngazgatással kapcsolatos diskurzus nem politizálódik oly módon, hogy túlléphessen az államközpontúság (jogos) kritikáján, és elkezdjen az állam demokratikus átalakulására úgy tekinteni, mint a gazdasági demokratizálás szerves részére – és amíg az ehhez szükséges osztálykapacitások kifejlesztése nem válik prioritássá –, addig ez az „új, nagy ötlet” nem lesz több a baloldal legújabb kudarcánál.

Bibliográfia

- Albert, Michael – Robin Hahnel 1991: *The Political Economy of Participatory Economics*. Princeton University Press.
- Alperovitz, Gar 2013: *What Then Must We Do?* Chelsea Green Publishing.
- Alperovitz, Gar 2016: Socialism in America Is Closer Than You Think. *The Nation*, February 29, 2016, <http://www.thenation.com/article/socialism-in-america-is-closer-than-you-think/>
- Birss, Moira 2005: The Piquetero Movement: Organizing for Democracy and Social Change in Argentina's Informal Sector. *Journal of International Institute*, 12(2), <http://quod.lib.umich.edu/j/iii/4750978.0012.206/--piquetero-movement-organizing-for-democracy-and-social?rgn=main;view=fulltext>
- Chicago Workers... 2013: Chicago Workers Open New Cooperatively Owned Factory Five Years After Republic Windows Occupation. *Democracy Now*, May 09, 2013, http://www.democracynow.org/2013/5/9/chicago_workers_open_new_cooperatively_owned
- Cramton, Peter – Hamid Mehran – Joseph Tracy 2008: ESOP Fables: The Impact of Employee Stock Ownership Plans on Labor Disputes. *Federal Reserve Bank of New York Staff Reports*, no. 347, September 2008, https://www.newyorkfed.org/medialibrary/media/research/staff_reports/sr347.pdf
- Economist 2013: Trouble in workers' paradise. *The Economist*, Nov 9th 2013, <http://www.economist.com/news/business/21589469-collapse-spains-fagor-tests-worlds-largest-group-co-operatives-trouble-workers>
- Goodman, Amy 2015: Economist Richard Wolff on Roots of Greek Crisis, Debt Relief & Rise of Anti-Capitalism in Europe. *Democracy*

- Now, July 07, 2015, http://www.democracynow.org/2015/7/7/economist_richard_wolff_on_roots_of
- ICA 2013: Argentina's co-operative sector continues to grow. International Co-operative Alliance, 12 Mar 2013, <http://ica.coop/en/media/news/argentinas-co-operative-sector-continues-grow>
- Maisano, Chris 2016: The Road to Friedrichs. *Jacobin*, 1.11.16, <https://www.jacobinmag.com/2016/01/friedrichs-public-sector-unions-abood-right-to-work/>
- Mittelstadt, Jennifer 2015: Reimagining the Welfare State. *Jacobin*, 7.23.15, <https://www.jacobinmag.com/2015/07/fdr-social-security-gi-bill/>
- Morus Tamás (1989): *Utópia. Európa Kiadó*, Budapest
- Östberg, Kjell 2015: The Great Reformer. *Jacobin*, 9.10.15, <https://www.jacobinmag.com/2015/09/sweden-social-democracy-olaf-palme-assassination-reforms/>
- Parenti, Christian 2015: Why the State Matters. *Jacobin*, 10.30.15, <https://www.jacobinmag.com/2015/10/developmentalism-neoliberalism-climate-change-hamilton/>
- Rendueles, César – Jorge Solo 2015: Podemos and the Paradigm Shift. *Jacobin*, 4.13.15, <https://www.jacobinmag.com/2015/04/podemos-spain-pablo-iglesias-european-left/>
- Rossmann, Peter 2015: Against the Trans-Pacific Partnership. *Jacobin*, 5.13.15, <https://www.jacobinmag.com/2015/05/trans-pacific-partnership-obama-fast-track-nafta/>
- Smith, Ashley 2016: Feeling Their Power, *Jacobin*, 1.19.16, <https://www.jacobinmag.com/2016/01/quebec-couillard-liberal-party-strikes-common-front-austerity-public-sector-agreement/>
- Totaro, Lorenzo 2016: Italy Unemployment Rate Stays Unchanged, Prompting Concerns. *Bloomberg*, February 2, 2016, <http://www.bloomberg.com/news/articles/2016-02-02/italy-unemployment-stays-unchanged-prompting-outlook-concerns>
- Wright, Erik Olin 2010: *Envisioning Real Utopias*. London New York: Verso. <https://www.ssc.wisc.edu/~wright/ERU.htm>
- Wright, Erik Olin 2015a: How to Be an Anticapitalist Today. *Jacobin*, 12.2.15, <https://www.jacobinmag.com/2015/12/erik-olin-wright-real-utopias-anticapitalism-democracy/>
- Wright, Erik Olin 2015b: Why Class Matters. *Jacobin*, 12.23.15, <https://www.jacobinmag.com/2015/12/socialism-marxism-democracy-inequality-erik-olin-wright/>